

שרה הלפרין: ז'אנר הרשומון
כסיפורת הישראלית; הוצאת ראובן
מס; ירושלים; 284 עמ'

הרשומון - תוצר אופייני

זיוה שמיר

Nת הכינוי הז'אנרי "רשומון" נהוג להעניק, כידוע, ליצירות רבי-קוליות ("פוליפוניות", בלע"ז), שבהן כלולים כמה וכמה מונולוגים, המושמעים מפי גיבורים שונים, שמציגים במקביל אותה תמונת-מציאות עצמה, איש-איש בדרכו שלו ומזווית-הראיה שלו. הפרגמנטריות של כל עדות ועדות, הסתירות המתגלעות בין עדות אחת לחברתה, חוסר המהימנות של אחדים מהעדים - כל אלה מותירים בידי הקורא משימה נכבדה של "מילוי פערים". הקורא נתבע לאחות את חלקי הטקסט השונים לכלל תמונה קוהרנטית, אמיתית או מדומה, שמידת קרבתה אל התמונה האובייקטיבית, אם אכן יש בנמצא תמונה כזו, תישאר לעולם תעלומה בלתי-פתורה. ה"רשומון", הן אינו מעמיד לרשותנו דיווח מלא מפי מספר כל-יודע, המאציל מסמכותו והמעניק לקוראיו את "פתרון החידה". וכך, קוראים שונים ישלימו בעיני רוחם תמונות-מציאות שונות, כל קורא וקורא לפי מזגו ורקעו. ז'אנר ה"רשומון" אינו מבוסס אפוא, אך ורק על ריבוי קולות; הוא אף מוליד, בסופו של עניין, ריבוי של תגובות ושל תובנות. ברצוני לטעון כאן כי ז'אנר זה, שעליו נסב ספרה החדש של פרופ' שרה הלפרין, הוא-הוא הז'אנר הנרטיבי בה"א הידיעה, של המאה העשרים, מאה שנתערערו בה רבות מן הוודאויות המוצקות ורוב האמיתות האקסיומטיות. מאה שהחליפה את תמונת-העולם הוויקטוריאנית (של "אדונים ומשרתים", "אבות ובנים", "אימפריות וקולוניות" ועוד כיוצא באלה סדרים היררכיים ברורים ונחרצים), בתמונת-עולם יחסית ומפוררת, שבה, כדברי המשורר וויליאם ייטס:

Everything falls apart, the centre cannot hold
Mere anarchy is loos'd upon the world
(ובתרגום חופשי: "הכול מתפורר, המרכז אינו יכול לשאת / תוהו גמור משתלח בעולם.")

שלוש הדמויות, שקבעו בשנות "מפנה המאה" את דמות-דיוקנה של האנושות ואת תפיסת-המציאות של האדם המודרני - ניטשה, פרויד ואיינשטיין - קשורים כל אחד בדרכו בניפוח מוסכמות ואקסיומות ובהמתן ברלטיוויזם ספקני. הללו גם הרחיבו את תמונת-המציאות המקובלת בממד נוסף, וצירפו לתפיסת-עולמנו את מעמקי הנפש, מזה, ואת ממד הזמן מזה - ממדים שלא נלקחו בחשבון בתפיסה התלת-ממדית של היקום, זו שרווחה עד

לדורם. הוגי-הדעות, שהובילו, בסופו של דבר, אל המהפכה הקומוניסטית, ערערו בשנים אלה, שבהן המאה החולפת סבבה על צירה, על היררכיות חברתיות נוקשות, שהיו מקובלות באירופה מזה מאות בשנים. גם באמנות נוספו במקביל נקודות-תצפית חדשות וטכניקות חדשות, שהדורות הקודמים לא שיערו אותן כלל, כגון ערבול קטעי-מציאות והצגתם כקצעים-קצעים (טכניקת ה-facet), שירשה את מקומה של הרפרזנטציה הפרונטאלית הישירה בת המאות הקודמות. סופרים ויתרו על הסוף הסגור, שסיפק מאז ומתמיד את סקרנותם של קוראים וצופים, והמירו אותו בסיגור הפתוח, המחייב את הקהל להיוותר במצבים של אי-ודאות ושל אובדן כיוונים, והשולל ממנו את הקתרזיס המאווה. פילוסופים כדוגמת הוסרל והיידגר ביטאו את הפקפוק ההולך וגובר במציאות אובייקטיבית אחת, והחדירו בנו את המחשבה בדבר מציאותן של אינספור מציאויות סימולטניות, המתונות בפרספציה - כלומר, בקליטתן של מציאויות אלה בתודעותיהם השונות של קולטים שונים.

את חלקו הראשון של הספר ז'אנר הרשומון הקדישה פרופ' שרה הלפרין לתולדות המושג ומשמעותו, לתת-סוגיו של הז'אנר ולדיון בדגם הרשומון המצוי בסיפור היפני "בחורש", ששימש בסיס להפקה הקולנועית והתיאטרונית של "רשומון" - היצירה שהעניקה לז'אנר את שמו. בחלק זה אף נמצא דיון בדגם הרשומון החלקי המצוי, כפי שהוא בא לידי ביטוי ברומן של פוקנר "הקול והזעם" (The Sound And The Fury), המסופר בחלקו מפי בן המשפחה בנג'י, אידיוט בן שלושים ושלוש, שהתפתחותו המנטלית נעצרה בשחר ילדותו, ועל-כן הוא בעל תודעה בלתי-מהימנה, מחד גיסא, ובעל תובנה מחודדת כזו של ה"שוטה" בדרמה הקלסית, מאידך גיסא. (גם ספרו של יהושע "גירוישים מאוחרים" וספרו של דוד גרוסמן "ענין ערך אהבה" פותחים בנקודת-התצפית המוגבלת של ילד).

חלקו השני של הספר מוקדש לניתוח יצירות "רשומוניות", כגון "עונג שבת" של אלישע פורת, "גירוישים מאוחרים" של א"ב יהושע,

"נפשו בכפו" של צבי לוז ו"רביעיית רוזנדרף" של נתן שחם. כאן, אם תורשה לי מלה של הערה, ראוי היה להדגיש יותר את תפקידו החלוצי של יהושע בעיצוב פני הז'אנר ה"רשומוני" בסיפורת העברית, שהרי גם ביצירות שקדמו ל"גירוישים מאוחרים", כגון ב"המאהב" ואפילו בנובלה "סוף קיץ 1970", עשה יהושע שימוש מושכל

ב"רשומון" הסיפורים
אינם מרובדים זה
על-גבי זה, כי אם
מונחים זה בצד זה. על
הקורא לצרף את פיסות
המידע, המגיעות אליו
מכיוונים שונים, ולנסות
להרכיב מהן תמונה
מלאה ככל שניתן

ומתוכם במודל הרשומוני, ופרץ דרך לרבים, למן אלישע פורת ועד לאילנה ברנשטיין, שספרה "דיה הנגי", שלא מכבר ראה אור, בנוי אף הוא לפי כל כללי של ה"רשומון" - ולא אכנס כאן להבחנה, החשובה כשלעצמה, אם המדובר ב"רשומון שלם אידיאלי" או ב"רשומון חלקי אידיאלי", ב"רשומון שלם מצוי" או ב"רשומון חלקי מצוי". אין להתפלא, שדווקא יהושע הוא המחולל של הז'אנר בספרותנו; כמי שכתב עוד משנות נעוריו ועלומיו מערכונים ותסכיתים למיניהם, הז'אנר של המונולוג הדרמטי (אחיו של "המונולוג הדרמטי" של המשוררים) היה קרוב ללבו. אף אין להתפלא, שמי שקדם ליהושע ביצירת "רשומון" בתחומי השירה היה נתן אלתרמן, אף הוא מחברן של דרמות מקוריות מעניינות ומתרגם של מחזות-מופת מספרות העולם, ביניהם מחזה מאת פירנדלו, המחזאי האיטלקי הנודע שכותרתו הידועה "כל אחד והאמת שלו" הפכה לסיסמת-היסוד של כותבי "רשומונים". (אלתרמן תרגם את מחזהו של פירנדלו "הערב אימפרוביזציה", ובני-דורו, לאה גולדברג ומנשה לוי תרגמו מחזות אחרים של ה"רשומוני" שבין המחזאים.) היה זה אלתרמן שנתן בשירי "עיר היונה" שלו רסיסי מציאות בפי דוברים שונים (לא אחת, בפי דוברים "זרים

של המאה העשרים

גדולים מדי, שעלולים להותיר את הקורא בתחושת אכזבה ותסכול. בקצרה, מחברו של "רשומון" מוצלח נתבע במלאכת-כתיבה מוקפדת וזהירה לא פחות מזו שבו נתבע מחברו של סיפור אלגוריסטי, למשל. גם סיפור אלגוריסטי הוא, כידוע, ז'אנר, שהטובים מבין מחבריו מצטיינים בתחכום ובמודעות לתחבולותיהם, אלא שהאלגוריסטן יוצר יצירה המורכבת "מעשה מרכבה" מטקסט גלוי ומטקסטים סמויים, ואילו ב"רשומון" הסיפורים אינם מרובדים זה על-גבי זה, כי אם מונחים זה בצד זה. על הקורא לצרף את פיסות המידע, המגיעות אליו מכיוונים שונים, ולנסות להרכיב מהן תמונה מלאה ככל שניתן. איזו הגדרה מבין השתיים שימושית יותר – זו הרחבה של פרופ' שרה הלפרין, השואפת אל הכוליות, או זו המצמצמת, הבוחנת את הז'אנר הספרותי-איטלקי-קולנועי הזה כסוג בפני עצמו – שאלה כזו היא כבר נושא לדיון "רשומוני" בפני עצמו.

ראוי לברך את פרופ' שרה הלפרין על ההתמדה והנחישות שגילתה בהעמדת מפעל שהוא מופת לרבים: בספר "זאנר רשומון" היא הפגינה תעוזה ופרצה דרך חדשה, ואני משוכנעת שאם ספר זה יתורגם ויעמוד לרשות הקהילה המדעית בעולם הרחב, הוא לא רק יזכה להערכה מקצועית רבה, אלא גם יפתח פתח לדיונים תיאורטיים נוספים, בנושא שהוא, כאמור, מאבני-התשתית של החשיבה המודרנית בכל תחומי חינוך. ■

מאמרי-פרשנות, התוקפים יצירה אחת מתוך נקודות-תצפית ואמות-מידה שונות ומגוונות (כגון ספר המאמרים על יצירתו של ביאליק "מתי מדבר", שיצא בעריכת הפרופ' צבי לוז). אפשר, לעומת זאת, לצמצם את גבולות המושג, ולהחילו רק על אותן יצירות ספרותיות-דרמטיות-קולנועיות, שנכתבו מלכתחילה מתוך קונספציה "רשומנית". ז'אנר ה"רשומון" הן דורש ממחברו תכנון קפדני וזהיר: עליו (על המחבר) לפזר את רסיסי האינפורמציה בין הדוברים השונים, באופן שתיווצר חפיפה, אך לא כפילות של ייתור (Redundancy); על המחבר להיכנס לעורם של דוברים שונים, להיות מסוגל לנתר בקלות מדמות לדמות, ולחקות את אורח מחשבתה ואת סגנונה הייחודי של כל אחת מה"פרסונות" שיצר; עליו להותיר חללים לדמיונו של הקורא, אך להיזהר מרישול ומהותרת פערים

ומוזרים, כגון "חרב הנצורים"), כדי לבנות באמצעותם תמונת-מציאות קוהרנטית ומפוררת כאחת.

ספרה של שרה הלפרין מייחד את חלקו השלישי (התופס כשליש מהיקף הספר והחותם את הדיון הפורה והמפרה הכלול בו) לרקעו התיאורטי של מושג ה"רשומון" בפילוסופיה, בפסיכולוגיה, במדע הספרות ובאחדים מן המדעים הגובלים. למעשה, אם מרחיבים את גבולותיו של המושג, אין כמעט גבול לחשיבותו ולתכולתו. ה"רשומון" עשוי להיתפס – כפי שתופסת אותו שרה הלפרין – כמושג מרכזי ביותר, המחלחל לכל תחומי חינוך, לרבות תחומים חוץ-ספרותיים מובהקים, הרחוקים לכאורה ת"ק פרסה מפעולת האינטרפרטציה שעורך הקורא או הפרשן בבואו אל הטקסט הספרותי, כגון: תחומי הפיזיקה העיונית, תחומי החוק והמשפט, תחומי הדיאגנוזה הרפואית ועוד. אין צריך לומר, שהרלטיוויזם שנשתרר בעולמה של המאה העשרים הוליד תקשורת "רשומנית", המבוססת, בעיקרו של דבר, על הכתבה הבנויה כפסיפס מראיונות חד-צדדיים (וכל ראיון הוא במידה מסוימת כעין מונודרמה בזעיר אנפין). הכתבה המצליבה את דעותיהם של מרואיינים שונים, המייצגים השקפות שונות, הפכה – אם-כן – לדגם היסוד של העיתונות המודרנית, והמירה, במידה רבה, את המאמר האוטוריטטיבי של הדור הקודם, זה שהתבסס לא כמעט על האתוס של כותבו – על דמותו האקומפלרית של הסופר, המשפיע על הרבים בכוח אישיותו.

ולסיכום, ארשה לעצמי כמה מלות הערכה: מעטים הם הספרים, הנכתבים במקומותינו, היוצאים מנקודת-מוצא כה רחבה וכה ורסטילית כמו הספר העומד כאן לדיון. למרות שחקר הספרות בשנים האחרונות מגלה נטייה ברורה לעבר העיסוק הבין-דיסציפלינרי, רוב הדיונים הבין-תחומיים מגייסים ידע ומינוח מתחומי מדעי-החברה או מתחומי תורת-הנפש, תחומים שיש להם נגיעה הדוקה ומובהקת לגופי-המציאות המשתקפים ביצירה הספרותית. שרה הלפרין מרחיבה, כאמור, את גבולותיו של המושג, ומשתמשת בו, למשל, אפילו בדברה על קבצים של